

GÜNÜMÜZ ÖDEMiŞ DOKUMALARI

Ödemiş Weaving of Today

Tissages contemporains d' Ödemiş

Doç. Dr. Zahide İMER*

ÖZET

Birgi ve Ödemiş yöresi, geçmişte yörede ürettiği, ipekle ve özellikle "bürümcük" adı verilen ipekli dokumaları ile meşhurdur. Bu ipekli dokumaların XIV. yy'dan beri dokunduğu tesbit edilmiş olup daha önceleri dokunup dokunmadığı bilinmemektedir.

Bugün yine Ödemiş, adından söz ettirmekte ve "Ödemiş İpeklileri" adı altında kumaşlar üretmektedir. Ancak zamanla değişen iki önemli unsur vardır; Ödemiş ve Birgi kullandıkları hammaddeyi (ipek, pamuk ve keteni), tamamen dışarıdan temin etmekte, ayrıca; ürün cinsini değiştirerek, bürümcük yerine % 90 kadar krep demur ve şifon türü kumaşları üretmektedir.

Anahtar Kelimeler

Ödemiş ipeği, Birgi, Bürümcük, Çarşaflık, Sadokor

ABSTRACT

The Birgi and Ödemiş regions of Turkey were famous for their silk and especially the silken cloths called Bürümcük. These silken cloths have been known to be woven since the 15th century; there is no knowledge about whether they were woven earlier.

Ödemiş is also famous today and produces cloths called "Ödemiş Silkens". However, two things have changed in the course of time: Nowadays, Ödemiş and Birgi regions provide the raw material they use (silk, cotton and flax) completely from outside, and produce 90 % crepe demur and chiffon type clothes instead of Bürümcük.

Key Words

Silk, Ödemiş silk, Birgi, Bürümcük, Sheeting, Sadokor

GİRİŞ

İpek, diğer elyaflar arasında kendine özgü bir parıltısı olan, daha çok bir lüksü, bir medeniyeti yansıtan, ismine yollar ve ticaret anlaşmaları yapılmış bir tabiat harikasıdır.

İpeğin çıkış noktası Orta Asya olarak bilinir, buradan da batıya yayılmıştır. İpeğe ait en eski efsanevi bilgiler Çinliler tarafından yazılmış ise de, Orta Asya'da, Çinlilerden çok daha önce yaşamış, büyük bir medeniyetin sahibi Türkler arasında başladığına dair yakın tarihte yapılan çalışmaların ve araştırmaların da olduğu tespit edilmiştir (İmer 2004).

Tarihi kaynaklara göre, M.Ö. 2000'lerde, Kos adasında kullanıldığı bilinen ipeği (Drege-Bührer 1989:23,26) Anadolu topraklarında, M.S. VI. yy'da Bizans-

lılar kullanmışlar ve bazı tarihi kaynaklara göre de Orta Doğu'da ipeği ilk kullananların İranlılar olduğu bile söylenir (Dalsar 1960:3).

Türklerin Anadolu'ya gelişinden sonra, XI. ve XII. yy'larda, Selçuklular dönemi, Sivas ve Kayseri'de Selçuklu Sultanları için dokunmuş çok kıymetli ipek kumaşlardan bahsedilir (Arseven 1984:263). Örneklerine bugün Avrupa müzelerinde rastladığımız bu kumaşlar için kullanılan ipeğin Anadolu'da mı üretildiği, yoksa İran'dan mı getirildiği bilinmemekle beraber, birçok kaynak bu tarihlerde ipeğin, İran'dan Anadolu'ya yapılan ticaretiyle ilgili bilgiler vermektedir.

İran ipeği önceleri, ipek yolunu aşarak Karadeniz kıyısı Trabzon'a veya Sinop'a gelmiş, buradan İstanbul'a gönderil-

* G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Güzel San. Eğt. Böl. Öğretim Üyesi

miştir. İstanbul pazarına gelen ipek de, yerli ve yabancı müşterilere dağıtılmıştır. (İnalçık 1996:208 - Braudel 1989: 61). Daha sonra, Osmanlılar döneminde İran'lı tacirler uğrak yerlerini değiştirip ipeği Bursa'ya sevk etmeye başlayınca, Bursa İstanbul'un önüne geçmiş, bu sayede daha da tanınmaya başlamıştır. Bursa'nın hem Türkler tarafından hakimiyeti, hem de dokumacılığın sadece İstanbul'a mahsus değil de, aynı zamanda İbni Batuta'nın Bursa ve çevresindeki ipekli dokumacılığından bahsetmesinden de öğreniyoruz ki; Bursa'da çok eskiden beri dokumacılığın var olduğunun bilinmesi (Dalsar 1960:126), pazar olarak, Bursa'nın gelişi güzel seçilmediğini göstermektedir. Nitekim Mısır hükümdarına gönderilen "Rumi" adlı ipekli kumaşlardan ve kadifelerden de anlaşılabilir ki, Bursa, XIV. asrın sonlarında artık büyük bir ipek ticaret ve sanayi merkezidir ve XV. asrın ikinci yarısına gelindiğinde, Akdeniz memleketleri içinde ipekçilikle ünlü bir pazar olmuştur. (İnalçık 1996:208).

Bursa'ya ipek çeşitli kollardan gelmekte idi;

İran'dan gelen ipekler, önce Tebriz'de toplanıp, gümrük resimlerinin alındığı Diyarbakır ve Mardin'den yollanıyordu. Diyarbakır'a gelen ipekler, ilk zamanlar Maraş ve Kayseri üzerinden Ankara ve Eskişehir'e gelir, buradan da Bursa'ya ulaşırdı. (Dalsar 1960: 128)

Trabzon yolu ise; Ermenistan, Azerbeycan ve Hazar boylarından gelen ipeklerin takip ettikleri yoldu. Anadolu'nun doğusundan gelen ipekler Erzincan'da, kuzey doğusundan gelen ipekler Tokat'ta toplanır, sonra Bursa'ya sevk edilirdi. Önceleri Halep'ten, Şamdan ipek Bursa'ya gönderilirken, sonraları, dokumacılığın Şam'da ilerlemesi sonucu Bursa'dan ipek Şam'a gönderilmiştir. Böylece Bursa'ya 3 koldan; Tebriz'den, Trabzon'dan, Halep'ten gelen ipek, Bursa'da toplanmakta, değerlendirilmesi yapıldıktan sonra bir kısmı yerli dokumacılara, bir kısmı da Avrupa'ya ihraç edilmekteydi. (Dalsar 1960:129)

Ipek, XV.yy sonu - XVI. yy başı, aranı-

lan bir ticaret hammaddesi olması sebebiyle, fiyatı sürekli artmasına rağmen, ipek fiyatlarındaki bu yükseliş, alımını etkilememekte, ithal edilen ipeğin Bursa pazarına taşınması da sürdürülmekteydi. Çünkü, Bursa sadece İstanbul ipek sanayini değil, aynı zamanda Avrupa ipek sanayini de beslemekteydi. İtalyan tacirler, özellikle Floransalılar ve Cenevizliler, Bursa pazarından ipek almak için rekabet etmekte, Bursa'ya batıdan yünlü kumaşlar getirerek, ipekli kumaşlarla değiştirmekteydiler. Yani Bursa artık XV. asır sonlarında, uluslararası bir antrepo haline gelmiştir. Zaten bu dönemlerde Bursa'da 1000 kadar ipek dokuyan tezgahın varlığından bahsedilmekte ki, bu da ipek kumaş üretiminin arttığını göstermektedir (İnalçık 1996: 197,218).

Bursa'da, ipek ticareti ve ipekçilik sanatı öyle gelişmiş ki, işlerin yürütülmesi için çok geniş mekanlara ihtiyaç duyulmuş ve bu yüzden dönemin en büyük ticaret merkezleri sayılan hanlar yapılmıştır. Döneminin meşhur hanlarından; Bedesten, Emir han, Kapan han, İvaz Paşa hanı, Fidandan han, Pirinç han, Mizan, İpek han, Kozhan..... gibi büyük mekanlarda o zaman ipek üretiliyor ve ticareti yapılıyordu. İpekçilik tarihinin birer yadigarı olan bu hanlar, o zaman, Orhan Beyden sonra hemen hemen her devlet reisi tarafından yaptırılmıştır. (Dalsar 1960: 254-262)

Bursa; bir yandan Anadolu'nun ipek kumaş üretimi ve sanayi merkezi iken, bu malların ticaretinin yapıldığı ve ülke dışına sevk edildiği merkez de o dönemler Anadolu'nun Batı bölgesiydi. Yani ürünlerin ticaret merkezi İzmir idi ve limanı Çeşme'den de dışa açılyordu. Hele XVI. yy'da Çeşme limanı karşısında bulunan Sakız adasının da Osmanlıların eline geçmesiyle, İran; ipek ticaretini tamamen İzmir'e yönlendirmiş, bu şekilde İzmir, İran ipek ticaretinin en önemli dış ticaret merkezi haline gelmiştir. Ardından, Osmanlı-İran savaşlarının Halep ticaretini olumsuz etkilemesi üzerine, ipek yolunun Anadolu'ya çevrilmesiyle, İzmir'in ticaret merkezi olma ko-

numu sürerek, XVII. yy'da da devam etmiştir (Yurt Ansiklopedisi 1982/83:4266).

Hem Osmanlılar, hem de İranlılar için çok önemli bir hammadde olan ipek ve ipek ticareti yaşamsal bir öneme sahipti, zira her iki medeniyetin ipek ticareti üzerinden sağladığı gelir çok büyüktü. Hatta, XVI.-XVII. yy'daki Osmanlı-Safevi savaşlarında ipek, siyasal bir silah durumuna bile gelmişti. Siyasi gelişmelerin etkisi bu boyuta ulaşınca, ipeği ülke içinde yetiştirme planları dahilinde, bir yandan İran ipeğinden alınan vergi artırılmış, diğer yandan Bursa yöresinde üretilen ipeğin miktarının artması için yeni önlemler alınmıştır. Böylece, İzmir'den, İran'dan gelen ipek yerine, Bursa yöresinde üretilen ipeğin satışı yapılmaya başlamıştır (Yurt Ansiklopedisi 1982/83:4267). Konumuz olan Tire, Ödemiş ve Birgi'de XIV. yy'dan önce ipek veya ipekten üretilen dokumalarla ilgili, kaynaklarda hiçbir bilgiye rastlanmaz. Birbirlerine mesafesi 10-15 km'yi geçmeyen bu ilçeler tarihi özgeçmişlerinde birbirlerini etkilemişlerdir.

Birgi; XIV. yy başlarında Aydınogullarının Ege bölgesinde kurdukları devletin başkentlerinden biriydi. Bu bölgeye yönelik ilk Türk akınları XI. yy'da Selçuklular tarafından gerçekleştirilmiştir. 1307'de, Aydınoglu Mehmet Bey tarafından zapt edilen şehir, aynı zamanda beyliğin merkezi olmuştur. 1308 tarihinde Mehmet Bey'le aynı safhada birleşen damadı Sasa Bey, Bizanslılara karşı mücadele ederek Tire'yi ve Ayasulu'ğu (Efes) da topraklarına katmıştır. Mehmet Beyin 1334'de vefatı üzerine yerine oğlu Umur Bey geçmiş, Umur Beyin İzmir Hristiyanları ile mücadelesi esnasında ölümü üzerine 1344'de oğlu İsa Bey tahtı devr almıştır. 1391'de İsa Bey tarafından Osmanlılara devredilen Birgi, Ankara savaşından sonra yeniden Aydınogulları'nın eline geçmiştir. XVI. yy'ın sonuna doğru fiziki bir gelişme gösteren Birgi, XVII. yy'da karışıklıklar yaşamış ve tahribata uğramış, XIX.yy'da ise Ödemiş'in önem kazanmasıyla giderek onun gölgesinde kalmaya ve gerilemeye başlamıştır. (İslam Ansiklo-

pedisi 1944:632-633 - İslam Ansiklopedisi 1992:190-191 - Türk Ansiklopedisi 1953: 431 - Gökbel,A-Şölen,H 1936: 87)

İbni Batuta'nın 1333'te ve Evliya Çelebi'nin 1671'de Birgi'yi ziyaretleri ve yazmış oldukları seyahatnamelerde Birgi'den ve ipek dokumalardan uzun uzun bahsetmeleri, bize, en erken XIV. yy'dan beri o yörede ipeğin var olduğunu göstermiştir. Aydınoglu Mehmet Bey zamanında Birgi'ye gelen ve daha sonra Tire'ye geçen Batuta seyahatnamesinde; Aydınoglu Mehmet beyin oğlu Hızır beyin ona sırma işlemeli ipekten ağır bir kaftan hediye ettiğinden bahseder. Daha sonra İzmir'e geçen Batuta; Aydınoglu Mehmet beyin diğer oğlu Ömer bey tarafından da kendisine takımlarıyla donatılmış üç at, Kemha (desenli ipekli bir kumaş), kuzeh adında (renk renk çizgili) bir kumaş ile ham ipek ve keten ipliği karışımı ile dokunmuş, bürümcükten dikilmiş elbiseler hediye edildiğinden bahsetmiştir. (Parmaksızoglu 1986:27). Halbuki Kadife, Kemha ve Tafta o zaman Bursa'da dokunan en önemli ipekli çeşitlerdendi. Kadife; yüzü havlı, en çok ipek harcanan kumaşlardan olup; Batuta'ya hediye edilen Kemha kumaşlarsa; dokusunda desenli olan, ağır, ipekten dokumalardır (Dalsar 1960:3-6). Hediyeelik kumaşlar arasında bulunan diğer bir kumaş bürümcük ise, Birgi'de dokunmuş, ipliği çok yüksek bükümlü ve günümüzde de hala dokunmasına devam edilen, bu yöreye özgü kumaşlardandır.

Bu bölgede ipeğin bulunduğu dair, Mehmet beyin oğlu Hızır bey'in (1348) Batı ile yaptığı serbest ticaret anlaşmasından da anlaşılabilir ki; metinde geçen, ipek, safran, bal, balmumu, meyan kökü, halı gibi maddelerin Avrupa'ya ihraç edilmiş olması, bize ipeğin XIV. yy'da Birgi'de üretilmiş olduğunu kanıtlamaktadır (Ünal 2001:15-16).

Birgi'nin Aydınogulları döneminden başlamak üzere daha sonraki yüzyıllarda, özellikle XVI. yüzyılda, deri ve ipekçilik ile ipekli dokumacılık alanında büyük ilerlemeler kaydetmiş olması, Birgi'nin ekono-

misini olumlu yönde etkilemiştir (Mülazimoğlu 1976:1680). Bu yüzden, eskiden Birgi'nin, bugün daha gelişmiş olan Ödemiş'ten çok daha önemli bir yeri vardı ve en güzel eserler de Aydınogulları döneminde yapılmıştı. Hatta İbni Batuta'dan sonra bölgeyi ziyaret eden Evliya Çelebi de (1671), ham ipeğin burada işlendiğinden ve ilçenin başlıca geçim kaynağının beyaz iplik dokumacılığı olduğundan bahsederken (Başgeçen:1981- İslam Ansiklopedisi 1992) seyahatnamesinde Birgi hakkında geniş bilgi vermiş ama, geçtiği Ödemiş'ten hiç bahsetmemiştir. Aynı şekilde, Evliya'dan birkaç on yıl önce benzer yolu izleyen Katip Çelebi de yazdığı seyahatnamesinde Ödemiş'in adını dahi anmamıştır (Ünal 2001: 38).

Bu yüzden kaynaklarda ipek ve bürümcük adıyla geçen kumaşlarla ilgili bilgiler, daha çok Birgi ile bağlantılı geçmektedir. Çünkü o dönem Birgi hem daha tanınmıştı ve büyüktü, hem de sadece ipek dokumalarla değil, pamuk ipliğinden dokunmuş kumaşlarla da adı anılmaktaydı. Hatta eskiden bu yörenin pamuk ipliğinin ham ipeğe benzer güzel bir iplik olduğu ve tüccarlar tarafından büyük miktarlarda pek çok vilayete pazarlandığı bile ifade edilmektedir (Ünal 2001:47).

XVIII. yy. Osmanlı dönemi belgelerinde, Birgi'de pek çok zengin toprak sahibinin ve ipek dokumacısının oturduğu anlaşılmaktadır. Öyle ki; bu dönemde geleneksel ve islami bir eğitim merkezi haline gelen Birgi'yi din hocaları ile birlikte ipek imalatçılarının yönlendirdiği dahi tahmin edilmektedir (Ünal 2001:49). Fakat; XIX yy'da durgunluk dönemine giren Birgi, yavaş yavaş önemini yitirecek, ilgi ve nüfusun zamanla Ödemiş'e kaydığı görülmektedir. Nitekim; XVIII. yy'da Birgi'nin nüfusunun 4450 olduğu yazılmakta, oysa XVII. yy'da bile Ödemiş'in nüfusu 8000'den biraz fazladır. XIX. yy'da, (1840 yılında) hızlı bir gelişme çizgisi ile nüfusunu iki katına çıkaran Ödemiş; aynı dönem paralelinde bir hayli küçülen Birgi kasabasını geri plana iterek daha ön plana çıkmaya başlamıştır (Guinet 1892:514). Bu yüzden belki "Öde-

miş ipeklileri" daha önceleri Birgi'de dokunmuş olmasına rağmen, bugün Ödemiş'e has dokumalar adıyla anılmaktadır.

Günümüzde ise daha çok Ödemiş'te devam ettirilen bu dokuma sanatı ile yöre öyle özdeşleşmiştir ki, dokunan kumaşın cinsi ile yöre adı, "Ödemiş ipeklileri" veya "Ödemiş Bürümcükleri" gibi, birlikte anılmaktadır.

Tire ve Ödemiş kazaları dışında; Bergama, Karacasu, Nazilli kazalarında, Saruhan ve Aydın Sancağında da, 1884 ve 1908 Salnamelerine göre çeşitli pamuklu ve ipekten kumaşlar üretilmiştir.

Aydın vilayeti 1301 (1884) senesi Salnamesine göre;

Bergama'da "Mamûlât-ı dâhiliyyesi ipekli ve ipeksiz gömlek, çarşaf ve havlu kumaş üretildiği, dâhil-i kazada buharla tahrîk olunan 9 adet pamuk fabrikasının olduğu (s. 111) hakkında bilgi verilir. Tire kazasında "İpekli peştamal, pamuk bezi, iplik alacası, urgan gibi mensûcât ve imâlâtından külliyyetli (çok miktarda) ihrâcât vukû bulduğu" (s. 121), Ödemiş kazasında "İpek mendil, alaca, ipekli ve ipeksiz mütenevvi bez ve ketenden çok güzel peşkîr imal edildiği ve hârice haylice (pek çok) ihrâç olunduğu" (s.125). Saruhan Sancağında "Mensûcât-ı dâhiliyye mütenevvi alaca, tarablı ve hama kuşak taklidleri ve pamuk bezi ile bükme gömleklilik ve keçe üretildiği" (s. 142) yazmaktadır.

Aydın vilayeti 1326 (1908) senesi Salnamesine göre ise ipekten ve pamuktan mamulâtın üretimine devam edildiği ve hatta bugünden daha çok çeşitte mal üretildiği görülmektedir.

Ödemiş kazasında "Merkez-i kazada ipekten elbise ve çarşafıklar ve mendiller ve boyun atkıları imâline mahsûs destgâhlar (tezgahlar) bulunup hayli sarfiyât (üretim) vukû bulmaktadır. Ancak taraklarının pek seyrek olması mensûcâtın pürüzlü olarak imâline sebep olduğu için istenilen râğbet elde edilememektedir" (s. 275). Tire kazasında "mevcûd olan 60 kadar destgâh (tezgah) vasıtasıyla "beledi" "ipekli namıyla iki nev üzerinden minder, perde, yorgan

imâline sâlih ve fevkalade metîn olan bir nev kumaş imâl edilip civâra ihrâç edilmektedir” (s. 349). Aydın Sancağı Merkezinde “Hasır, desti, bardak, kiremit, tuğla, çarşaf, ipek ve iplikten gömleklik bez, alaca üretilmekte” (s. 451) Karacasu kazasında “Mensûcâtta mükemmel hamam takımı, alaca, peşkîr, yemeni, peştamal, havlu, desti bardak, ve sâire de imâl olunmaktadır” (s. 486). Nazilli Kazasında; “İthâlât ve İhrâcâtın yapıldığı: Basma ve Amerikan Bezi ithal edilirken, ipekli ve pamuklu hamam takımı ile havlu, mavi bez, urgan ve sicim imâl olduğu, buradan hububat dışında ipekli ve pamuklu hamam takımı ile havlu ve mavi bez ihraç edilmektedir (s. 505).

Demek ki; 20.yy’ın başında bile Aydın Vilayeti ve çevresinde pamuklu dokuma ve ipek dokuma sanayisi vardı, ihracatı da yapılmaktaydı.

GEÇMİŞTE ÖDEMiŞ YÖRESİ DOKUMACILIĞI

1926 yılına ait İzmir Ticaret Odası dergisinin, Ödemiş’i tanıtan sayısında, çok eski zamanlardan beri Ödemiş’te kalın bez dokumaların yanı sıra Buldanlı Haşim efendi adında birisinin 1924’lerden beri başörtüsü, eşarp ve mendil üretmek için çok zarif, ince ipek kumaşlar dokuduğundan ve boyasının Ödemiş’te yapıldığı ipekten peştemallar ürettiğinden bahsetmiştir (İzmir Ticaret Odası Dergisi 1926).

Ödemiş’te çok eskilerden beri ipek kumaşlar dokuyan Bayındır ailesinden ikinci kuşak Halil Bayındır oğlu Eyüp Bayındır’ın (Şubat 2004, Ödemiş) ifadelerine göre ise; o günden bugüne dokunan kumaş çeşitlerinde çok büyük değişiklikler olmamış ama, kullanılan hammaddenin üretim yerleri değişmiş ve 1990’lı yıllara kadar ipeğini kendisi üreten Ödemiş, bugün ipliğini dışarıdan ithal eder duruma gelmiştir. Dünya’da en iyi kozanın Türk kozası olduğunu söylemesine rağmen, dokumada Çin’den ve Brezilya’dan gelen ipeğin kullanıldığını, Özbekistan’dan gelen ipeğin II. kalite ipek olması sebebiyle kadınların iğne oyası yapmak için kullandıklarını ve da-

ha kalınının ise ipek halı üretiminde kullanıldığını ifade etmiştir.

Zamanla el tezgahlarından Bursa tipi mekanik tezgahlara da geçen ipek dokuyucuları ekonomik koşulların ağır olmasından ötürü, kullandıkları tezgah sayısını da azaltmışlardır. Yine Eyüp Bayındır’ın ifadesine göre; babası Halil Bayındır’ın yaşadığı zamanda, 1940’lı ve 1950’li yıllarda çoğu Birgi’de olmak üzere 200 el tezgahı vardı. 1970’li ve 1980’li yıllara gelindiğinde hammadde fiyatlarının artması sebebiyle el tezgahlarının önemli bir kısmı devre dışı bırakılmak zorunda kalmış, 30 yıl içinde tezgah sayısı 20-30’lara düşünce, üretimde de hızlı bir düşüş yaşanmıştır. Bunun sonucunda el tezgahları yerini; Birgi’de 5 kadar, Ödemiş ve civarında 15-20 kadar mekanik tezgaha bırakmıştır.

Ayrıca 70’li yılların sonunda Ödemiş, ipeğini kendi üretmekte, hatta burada kullanıldıktan sonra geri kalan miktarını Bursa’ya satmaktadır. Ancak Ödemiş’te yetiştirilen ipek kozalarından çekilen ipekler pek ince olmadığından, pamuk ipliği ile karıştırılarak çarşaflık kumaşların, bürümcük, pembezar ve yörede göğnek bezi adı verilen gömleklik bezlerin dokunmasında kullanılmaktadır.

Ödemiş 1990’lı yıllarda bile kendi ipeğini kullanmaktadır ve hatta 1/3’ünü yöre dokumalarında kullanırken, 2/3’ünü tüccara satmaktadır. Fakat; 1990’lı yıllarda sayısı bir hayli azalan dokuma tezgahlarından artık 50 kadar kalmış, bunların da bir kısmı el tezgahı olarak çalışırken, diğer bir kısmı mekanik tezgaha dönüştürülmüştür. 2004 yılına gelindiğinde de hiç el tezgahının kalmamış olduğu ve sadece Ödemiş’te 20-30 tane mekanik tezgahın çalıştırıldığı görülür, kozadan ipek üretimi ise yoktur.

1980 ve 1990’lı yıllarda bile ipeğinin Ödemişliler tarafından üretildiği Sadokor, Bürümcük ve Peştamal kumaşlar, bugün de dokunan kumaş çeşitlerindedir. Gelin ve damat gömlekleri mutlaka Bürümcükten yapılır, yaka ve kolları genelde ve özellikle gelinlik kız tarafından iğne oyasıyla oyalanırdı. Bundan dolayı Bürümcük göm-

lek, gelinin aynı zamanda zevk ve sanat kabiliyetinin bir ölçüsüyüdü. Bürümcükün ipliği karışık olarak dokunan çeşidine “helali” adı verilir ve daha çok bu türü erkek çamaşırları için kullanılırdı. Bursa, Konya, Denizli, Şam ve İstanbul’da da dokunan bu kumaşlardan Denizli ve Aydın çevresinde dokunan Bürümcüke “güvül”, helaliyeye “piç güvül” derlerdi. (Türk Ansiklopedisi 1958: 29)

GÜNÜMÜZ ÖDEMIŞTE DOKUNAN KUMAŞ ÇEŞİTLERİ

Günümüz Ödemiş’inde, kullanım yerine veya kullanılan iplik cinsi ve karışımına göre, dokuma çeşitlerinde farklı isimlendirmelerle dokumalar yapılırsa da şu anda süregelen dokumacılığın belki 5 ana başlık altında toplamak gerekir: Bürümcük dokumacılığı, mendil dokumacılığı, peştamal dokumacılığı, çarşaf dokumacılığı ve ipek dokumacılığı.

Bugün nakış işlemek için kullanılan ve Ödemiş ipeği olarak bildiğimiz kumaş, Türkiye genelinde yaygın olarak kullanıldığından namı bürümcük kumaşın önüne geçmiştir. Birgi ipek kumaşı ise pek bilinmez ve söylenmez. Oysa Birgi’de de bugün ipekten harikulade şallar, kravatlık, eşarp-lık ve elbiselik kumaşlar dışında, ketenden gömleklik kumaşlarla, ev tekstil ürünleri, perdelik, döşemelik kumaşlar üretilmekte ve bunları el tezgahlarından otomatik tezgahlara geçen, bugün 13 otomatik tezgahıyla üretim yapan Mert Tekstil dokumaktadır. Eskiden atölye olup da bugün küçük bir fabrikaya dönüşen Mert Tekstilin, kendilerinin verdikleri bilgiye dayanarak 50 yıllık bir mazileri bulunmaktadır. İpeğini Brezilya ve Özbekistan’dan ithal eden, 3 farklı kalitedeki ketenini de; I.kalite Avusturya veya İrlanda’dan, II. kalite Belçika veya Fransa’dan, III. kalite Romanya’dan ithal eden bu yörenin üreticileri gibi, hammaddelerini tamamen dışa bağımlı temin etmekte, bu malzemelerle de farklı kullanım alanlarına göre çeşitli kumaşlar dokumaktadırlar. Tamamen ülke dışından ithal edilen % 100 keten ve % 100 ipekle dokudukları ürünlerini ihraç eden ve ülke için-

de farklı bir kesime pazarlayan Mert Tekstilin sahipleri, ipek şallarını İstanbul’da el tezgahlarında ürettirdiklerini, ketenden perdelik, döşemelik, masa örtüsü ve giysilik kumaşları da Birgi’deki fabrikada ürettiklerini ifade etmişlerdir. Dokumada saf malzeme dışında, aynı zamanda ipek-keten, pamuk-keten ve viskon-keten gibi lifleri harmandan karışımli iplik haline getirdikten sonra kullandıklarını ifade eden Mert Tekstil, ürünlerinde doğal boya kullandıklarını ve bu ürünlerini değişik boyama teknikleri ile kendileri boyadıklarını ifade etmişlerdir.

Ödemiş’te dokunan dokuma çeşitleri ise şöyledir:

Adı Ödemiş ile özdeşleşmiş, tarihi çok eskiye dayanan **“Bürümcük”** dokumalar, yüksek bükümlü iplikler ile imal edilen dokumalardır. Çözü ve atkıda kullanılacak ipliklere ya sadece sağa veya sadece sola yüksek büküm verilir. Eskiden kadınların elde bükükleri ipliklerle el tezgahlarında dokunmuş olup, hazır bükülmüş ipliklerle mekanik tezgahlarda üretilen bu dokumalar, bezayağı tekniği ile sadece 2 çerçevesi tezgahlarda dokunurlar. Bürümcükler kullanıldığı yere göre, örneğin; gömleklik, iç çamaşırı olarak üretilirse **“Pembezar”**, kadınlara başörtüsü olarak üretilirse **“Bürdü”** adını alır.

Bugün çözgüsü pamuk, atkısı ipekten bürümcükler üretildiği gibi, bazıları da çözgüsünde çok bükümlü bir tel pamuk ile az bükümlü bir tel ipek kullanılarak üretilen pembezarlar da vardır. Günümüzde hatta bluzluk kumaş olarak üretilen pembezarlar, eskiden iç çamaşırı olarak üretilmişler ve tamamen ipekten dokunmuşlardır.

Önceleri bezayağı tekniğinde, % 100 ipek iplikle, kadınlara başörtülük olarak üretilmiş olan **“Bürdü”** dokumalar, günümüzde de üretilmekte ancak bugün pamuk ve ipek ipliğinin karışımı ile dokunmaktadır. Bürümcük dokumalar 70 cm eninde dokunurlarken, başörtülük **“Bürdüler”** 50 cm eninde dokunarak istenen eninde olabilmeleri için parçalar birbirine eklenerek diki- lirlenir.

Bir başka dokuma çeşidi olarak, halen Anadolu'nun birçok yöresinde, Ödemiş ve civarında da olduğu gibi, çeyizlere konulan ipek mendil geleneği sürdürülmekte ve halk dilinde “**Yağlık**” denilen “**Mendil dokumacılığı**” devam ettirilmektedir. Yeni adıyla “**Sadokor**” denilen bu ipek mendillerin çeyizlerde bulunması veya kız istemeye gidince mendil verilmesi, eskiden beri uygulana gelen geleneksel adetlerimizdendir. Eskiden kızların yüklü bir sayıda (50-100 arası) ipek mendili çeyizlerinde götürdükleri, bugün bu geleneğin çok küçük yöreler hariç, hemen hemen yok olduğu görülmektedir.

Bu geleneğin Manisa yöresinde de yaşatıldığı, Sungülü, Pınarköy, Pelitalan, Örselli gibi köylerde devam ettirildiği söylenir. Yöre geleneklerine göre bu yörelerde kız isteme gerçekleştirilip nişan yapıldıktan sonra düğüne kadar bir törensel gelenek yaşatılmaktadır. Nişanlı kız her hafta Cuma günü işli (daha çok huni çiçeği ile işli), cıngıllı “**Maçınlı**” mendili nişanlısına gönderir, delikanlının da bunu, özenerek ceketinin yan cebinde dışarı sarkıtacak biçimde taşıması gerekir. Bu gelenek sevgiyi, bağlılığı, güveni anlatmaktadır. Evleninceye kadar nişanlılık süresince her Cuma gönderilen çiçekli mendillerin sayısı bir hayli arttığından, bunlar evlendikten sonra bir ipe dizilerek, ya da bir bez parçasına dikilerek yatak odasında görülebilir bir yere asılır. Benzer bir şekilde Ödemiş ve civarında genç kızların çeyizlerinde yüklü bir sayıda mendil olmasının nedeni de, herhalde bu geleneğimizden kaynaklanıyor olabilir. (Avşar 1997:53-54) Aynı zamanda sevgi bağlarını ifade eden bu teşhir şekli, masalımsı ve çok güzel, romantik geleneğimiz içinde var olan bir gerçek olarak, teknolojinin etkilediği bu ortamda daha ne kadar sürdürülebilir bilinmez.

Geçmişte kamçılı tezgahlarda, bugün mekanik tezgahlarda dokunan, günümüzde takma adı “**Sadokor**” olarak da bilinen mendillik kumaşlarımız; eskiden işlenebilmesi için büyük boyutlarda dokunurken, bugün ebatları değişmiş ve daha küçülmüş

olduğundan mendillerin yüzeyinde yapılan işlemler de azalmıştır.

Bir Sadokar (mendillik) kumaş örneğinde, Atkısında 225 - Çözüğünde 139 denye ipek kullanıldığı takdirde atkı ve çözgüde 10 cm'de 260-280 iplik sıklığı kullanılmaktadır.

“**Peştemaller**”, iş işlerken veya hamamda belden bağlanarak giyilen, çubuk desenli, kahverengi, siyah ve beyaz renklerin kullanıldığı çözgüsü pamuk – atkısı ipek, bezayağı dokusunda, 90 cm eninde dokunan kumaşlardır. Kahverengi iplik yerine kırmızı renk iplik kullanıldığında veya tamamı pamuk ipliği ile dokunduğunda bu peştamal kumaşlar kasap önlüğü olarak kullanılmışlardır. Eskiden, üst giyimi koruyucu olarak, daha çok fakir halkın kadınlarının başına örttüğü örtü olarak da kullanılmıştır.

İthal Özbek ipeğinin ve Denizli'den gelen pamuk ipliğinin kullanıldığı bu dokumalar bugün, sürümü olmadığından sadece ihtiyacı karşılayacak kadar ve pamuk- ipek karışımı ile dokunan kumaşlar olarak üretilmektedirler. Bugün bu kumaşları 2 tane el tezgahı ile Buldanlı Habip Dişkaya üretmektedir.

Yöredekilerin ifadesine göre; Ödemiş'te **Çiğ çarşaf**, **İdare çarşaf** ve **Akbez** olarak isimlendirilen üç çeşit çarşaf dokuması yapılmaktadır. Bu üç çarşaf birbirlerinden sadece, kullanılan iplik cinsi farkı ile ayırt edilebilir.

Çiğ çarşaf; adı verilen türleri, çözgü ve atkısında ipek kullanılıp, 40 cm eninde dokunan ve istenilen en oluşuncaya kadar birbirlerine eklenip, etek uçlarının işlendiği kumaşlardır. Bu işlenmiş çarşafıklar günümüzde, sünnet düğünlerinde, sünnet çocuğunu üstünde taşıyan atın üstünü örtmek için kullanılır.

İdare çarşaf; çözgüsünde ibrişim, atkısında 2 kat, 20/2 pamuk ipliğinin kullanıldığı, kenar dokusu olarak renkli çizgiler oluşacak şekilde kalın ve yüksek bükümlü ibrişimin kullanıldığı çığ çarşaf gibi ensiz dokumalardır. Yan yana eklenerek genişletilirler.

Akbez; adından da anlaşılacağı gibi bez dokumalardır, yani pamuk ipliği ile üretilirler. Kullanılan pamuk ipliği 20/1 tek kat olup, bükümü çok yüksektir. Bükümü ne kadar yüksek olursa o derece daha iyi kabul görür.

Eyüp Bayındır'ın ifadesine göre bugün mekanik tezgahlarda **flatur ipekten;** yani, 20-27 veya 27-29 ipekten **Şifon** ve **Krep demur** adıyla ince kumaşlar da üretilmektedir. Çift kat ipekle dokunan Krep demurun çözgüsü 2 kat sağ ve 2 kat sol yöne 2800 turla bükülerek; atkısı aynı şekilde 2 kat sağ ve 2 kat sol yöne bükülerek, cm'de 24'lü taraktan, çözgüde, cm'de çift kat 48 iplik geçirilerek dokunmaktadır. Bu ipliklere yüksek büküm verilerek, tek kat kullanımı ile **Şifon dokumalar** üretilmektedir.

SONUÇ

Birgi ve Ödemiş yöresine bizzat giderek yaptığım inceleme sonucu görüldüğü gibi, Ödemiş'te dokunan kumaş çeşitlerinin eski ile bağlantısının pek değişmediği tespit edilmiştir. Ancak; ilave olarak eğitim amaçlı kullanılmak üzere yeni ürün olarak bilinen şifon ve krep demur adında kumaşlar dokunmakta ve bu kumaşlarla bugün Ödemiş en büyük üretimini gerçekleştirmektedir. Nakış yapmak, kumaş boyası ile boyamak için el sanatları alanında kullanılmak üzere % 100 ipekten dokunan bu mamüller, % 90-95 meslek okullarına ve kurs yerlerine gönderilmek suretiyle, tüm Türkiye'ye dağıtılmaktadır.

Fakat; üzüler de ifade etmek gerekir ki, bugün, malzeme üretiminde ağırlığın % 100 ithal ham malzemeye dönüşmesi, Türkiye'ye getirdiği ekonomik yük açısından hiç iyi olmadığını bir gerçektir. Eskiden ipeğini de, ketenini de, yününü de kendisi üretmiş bir ülke olarak bugünkü durumumuzu tekrardan elden geçirip, madem ki bu mamüllerimizi üretmeye devam ediyoruz ve bu hammaddeler hep gerekecek, o halde en kısa yoldan ipek, keten ve hatta yün üretimimizi yeniden canlandırmak için, yeni önlemler almamız gerekmektedir.

KAYNAKLAR

- Arseven, Celal Esad (1984): Türk Sanatı, İstanbul, Cem Yayınevi,
- Avşar, M.Emin (1997): "Manisa Yöresinde Nişan Çiçeği, Tokmak Kesesi ve Mendil Geleneği", Gelenek, Görenek, İnançlar Seksiyon Bildirileri, V. Türk Halk Kültürü Kongresi, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları
- "Aydın" İslam Ansiklopedisi (1944): Cilt II, İstanbul, Maarif Matbaası, s 61-63
- Aydın Vilâyeti'ne Mahsûs Salnâme, (1301) Hicrî Senesi (1884), Defa 6, İzmir-Aydın Vilâyet Matbaası, (1301/1884)
- Başgelen, Nezih (1981): Birgi'den Gevaş'a Anadolu Notları, İstanbul
- "Birgi" İslam Ansiklopedisi (1944): Cilt II, İstanbul, Maarif Matbaası, s 633-634
- "Birgi" Türk Ansiklopedisi (1953): Cilt VI, Ankara, Milli Eğitim Basımevi, s. 631
- Braudel, Fernand (1989): Akdeniz ve Akdeniz Dünyası, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İstanbul, Eren Yayıncılık
- "Bürümcük" Türk Ansiklopedisi (1958): Cilt IX, Ankara, Maarif Basımevi, s. 29
- Guinet, Vital(1892): La Turquie d'Asie, Geographie Administrative, III, Paris
- Dalsar, Fahri(1960): Bursa'da İpekçilik, İstanbul, İstanbul Üniversitesi İktisat Fak. Yayını
- Drege, Jean-Pierre, Bühner, Emil M.(1989): The Silk Road Saga, Newyork
- Gökbel, Asaf-Şölen, Hikmet (1936): Aydın İli Tarihi, Cilt 1, Aydın, Ahmed İhsan Basımevi
- İmer, Zahide (2004): "Miladi Dönem Öncesi Orta Asya'da İpek" Bilig, Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı 32, Ankara, Bilig Yayıncılık
- İnalçık, Halil (1996): "15. Asır Türkiye İktisadi ve İctimai Tarihi Kaynakları", Osmanlı İmparatorluğu, Toplum ve Ekonomi Üzerinde Arşiv Çalışmaları, İncelemeler, İstanbul
- İslam Ansiklopedisi (1992): Cilt VI, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi
- "İzmir" Yurt Ansiklopedisi (1982-1983): Yurt Ansiklopedisi, Cilt 6, İstanbul, s 4266-4247
- İzmir Ticaret Odası Dergisi (1926): Ödemiş'in Ahval-i Tarihiyesi, Sayı 8
- Mülazimoğlu, Rafet (1976): Birgi (Pyrgion), İzmir
- Parmaksızoğlu, İsmet (1986): İbni Batuta Seyahatnamesinden Seçmeler, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları
- Salnâme-i Vilâyet-i Aydın, 1326 Hicrî Senesi (1908), Defa 25, (1326/1908) İzmir, Vilâyet Matbaası,
- Ünal, Rahmi Hüseyin (2001): Birgi: Tarihi, Tarihi, Coğrafyası ve Türk Dönemi Anıtları, Ankara

Günümüz Ödemiş Dokumalarından Örnekler

Ödemiş pazarından
bir görüntü

Ödemiş pazarında
kendi ürünlerini
satan üreticiler

Ödemiş'te ipek
çileleri ile ipekten
dokuma örnekleri

Ödemiş pazarında
satılan ipek çileler

Mert Tekstil'in ipek
şal örnekleri

Ödemiş'te dokun-
muş bir peştemal
örneği